

КОНЦЕПЦІЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТРАНЗИТОЛОГІЇ

Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується як перехідний. Його концентрованим виразом та змістовим наповненням на сьогодні є політична реформа, що розпочалася за ініціативи Президента України. Оскільки реформування політичної системи у даному разі є справою державної ваги, то логічно розглядати її у якості одного із головних напрямків державної політики, що її здійснює влада за активної участі суспільства. Відтак постає необхідність аналізу її здійснення з позицій усталених та найбільш дотичних до процесів модернізації і трансформації суспільно-політичного розвитку теорій та концепцій. Аналіз державної політики дає можливість передбачити не лише позитивні наслідки політичної реформи, а й певні негативні результати, що можуть мати більший або менший вплив на державу і суспільство. Більший, якщо нехтувати знаннями про негатив, – менші, якщо їх брати до уваги і враховувати у здійсненні державної політики.

Однією із найбільш поширених та ефективних політологічних концепцій, яка дає можливість ґрунтовно аналізувати перехідні стани суспільного розвитку, є транзитологія, – теорія перехідного суспільства. Вона знайшла поширення в економічних, соціологічних та політологічних теоріях, але по суті ще не використовується у теорії державного управління. На наш погляд, це істотно збіднює науковий базис інтерпретації державно-політичних дій та рішень, а тому є нагальна потреба компенсувати цей недолік шляхом уведення в державно-управлінський дискурс понять та підходів, запозичених із галузі транзитології.

Увага до концептуального арсеналу транзитології пов'язана як з оновленням стандартних підходів у галузі теорії державного управління, так і збагаченням її методологічного, насамперед, прогностичного потенціалу, що вкрай важливо для державної політики і особливо на етапі здійснення конституційної реформи. Що стосується практичного аспекту роботи, то вона безпосередньо впливає із необхідності знизити соціальні та політичні ризики при здійсненні реформування політичної системи в нашій країні.

Відразу необхідно зазначити, що розробка транзитологічних теорій у західній політології триває із 70-х років минулого століття. Центральним тут є поняття «політичного переходу» або «транзиту». Під цим розуміють соціальні та інституційні зміни, пов'язані з просуванням від авторитарних, тоталітарних чи авторитарних режимів до демократичних моделей влади та управління.

Нагадаємо, що політична транзитологія має свою передісторію. Предтечами сучасних транзитологічних концепцій небезпідставно вважаються А. де Токвіль і К. Маркс, які першими здійснили аналіз перехідних процесів на основі вивчення революційних змін і політичних трансформацій у Франції з кінця XVIII по кінець XIX ст. Так у роботі «Вісімна-

дцяте брюмера Луї Бонапарта» (1852) К. Маркс виділяє соціально-економічні детермінанти політичних трансформацій, а Токвіль у праці «Старий лад і революція» (1856) на перший план вносить інституціональні характеристики переходів [1, с.216]. Згідно з позицією останнього, при зміні попереднього політичного режиму на демократичний спочатку відбувається ослаблення старих інститутів, що втрачають ефективність і суспільну підтримку; далі настає революційний вибух, що остаточно руйнує старі форми, але у постреволюційний період цілий ряд звичаїв, правил та інституцій знову відтворюються. Він, зокрема, наголошує на «консервуючій» ролі бюрократії, якій у принципі завжди вдавалося зберігати і в нових умовах старі правила гри, що зрештою суттєво впливало на напрямки, темпи і глибину суспільно-політичної трансформації [2]. Очевидно, що на нинішньому етапі розвитку українського суспільства це важливе спостереження класика західної політології залишається бути актуальним.

Проте, як самостійний напрямок теорії політичних змін, транзитологія почала активно розроблятися лише в останній третині ХХ ст. Поява цієї методологічної конструкції багато в чому пов'язана з критичним аналізом недоліків теорії політичної модернізації, яка виникає у 50-60-х рр. ХХ ст. Одним з перших політологів, який почав розробку моделі демократичного переходу, був Д. Растоу. Він розмежовує свій «генетичний підхід» з «функціональним», на який спирається більшість прибічників теорії модернізації. Цей дослідник формулює ключову тезу для побудови динамічної моделі політичної трансформації у такий спосіб: «Чинники, що забезпечують стійкість демократії, не обов'язково рівнозначні тим, що породили дану форму устрою політичної системи: при поясненні демократії необхідно виходити з наявності різниці між її функціонуванням та генезисом» [3, с.5]. Новизна цього підходу полягала у переносі центру уваги з постійних чинників, що забезпечують функціонування режиму, на політичну динаміку, його генетичні передумови та змінні величини, що визначають характер, напрямок і темпи руху. Слід зазначити, що Д.Растоу обмежує свою модель «генезису демократії» країнами, у яких основні причини політичного переходу є внутрішніми і не залежать від «поштовху ззовні», (Німеччина і Японія після Другої світової війни), а також з державами, у які демократичні інститути були імпортовані іммігрантами (Австралія, Нова Зеландія, Канада і т.д.).

За Д. Растоу, успішний перехід до демократії здійснюється при наявності двох взаємозалежних передумов: відповідного рівня національної єдності при одночасному існуванні політичного суперництва основних соціальних сил. На матеріалі порівняльного аналізу досвіду переходу до демократії двох країн (Швеції з 1890 по 1920 р. і Туреччини з 1940 по 1960 р.) дослідник виділяє три основні фази перехідної динаміки. Перша, підготовча фаза характеризується конфліктом, що розгортається, боротьбою основних соціальних сил і їхніх коаліцій. Наступною є фаза прийняття рішень у межах якої опрацьовується формула «великого компромісу між основними акторами», що визначає основні правила гри (у рамках демократичних принципів). І, нарешті, на завершальній фазі закріплення

відбувається утвердження нових форм спілкування людей і становлення демократичних інститутів.

Отже, логіка переходу від автократії до демократії вибудовується за Д. Растоу у такий спосіб: від досягнення національної єдності через соціальне протиборство й історичні компроміси до закріплення нових правил гри і становлення інститутів демократичної держави. Треба підкреслити, що у процесі демократизації Д. Ростоу принципового значення надає такій характеристиці як національна єдність, називаючи її «єдиною заздалегідь необхідною умовою демократії» [4, с.69].

У 80-90-ті рр. ХХ ст. розробляється цілий блок моделей демократичного транзиту, у рамках якого дещо умовно можна виділити два базові методологічні підходи. Одні автори виходять з того, що у процесі демократизації первинну роль відіграють структурні чинники, насамперед, держава та соціально-економічні і культурно-етнічні передумови, тоді як інші вирішальними вважають чинники процедурні – конкретні рішення, тактика і взаємодія тих суб'єктів політичного процесу, від яких залежить процес демократизації.

Представниками структурного підходу на заході є С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Д. Растоу та ін. Імовірність встановлення і збереження демократії вони ставлять у пряму залежність від соціально-економічних та культурно-ціннісних характеристик суспільства і не вважають визначальними суб'єктивні наміри і дії політичних акторів. Іншими словами, будь-які спроби здійснення демократизації з боку еліт будуть марними, якщо суспільство не несе у собі відповідних внутрішніх структурних передумов. Основні з них – національна єдність, достатній рівень соціально-економічного розвитку і, нарешті, культурно-цивілізаційний формат, який забезпечив би масове визнання демократичних принципів, повагу і довіру до них.

Щодо першої з цих передумов, то практика демократичних транзитів останніх десятиліть у різних регіонах (Південна та Центральна Європа, Латинська Америка, пострадянський простір) переконливо підтверджує важливість її наявності. Більше того, все частіше лунає теза про те, що успішний перехід до демократії можливий лише там, де протягом перехідного періоду продовжує існувати міцна й ефективна держава. Про те, що розпад старих традиційних державних структур сам по собі не є запорукою формування достатньо сильних і легітимних демократичних інституцій, а, навпаки, гальмує і ускладнює цей процес, свідчить приклад переважної більшості пострадянських країн [Див. напр.: 5].

Теоретичний висновок про зв'язок між рівнем економічного розвитку і динамікою демократизації політичних інститутів не є новим [6, р.75]. В принципі, він базований на характерному для теорії модернізації та західного марксизму уявленні про те, що демократизація політичної системи є прямим наслідком певних соціально-економічних чинників. На початку 90-х років С. Ліпсет, С. Кен-Рюн і Д. Торрес спробували емпірично обґрунтувати цю тезу. Вивчивши зміни показників ВВП (валовий національний продукт) у 113 країнах світу і порівнявши їх з динамікою полі-

тичних структур, вони роблять висновок, що ступінь демократичності суспільства є прямо пропорційним рівню його економічного розвитку, темпам індустріального зросту і якості життя [Див.:7]. Існують, однак, розбіжки [8], де на ґрунті емпіричного аналізу обґрунтовується прямо протилежне, а саме: доводиться, що прямої залежності між динамікою демократизації і рівнем економічного розвитку не існує. З цього приводу, критикуючи тезу про економічну детермінованість демократії, А. Мельвиль зауважує: «Нам відомі недемократичні режими з високим рівнем економічного розвитку (приміром, Сінгапур або деякі держави Перської затоки). Між тим, Індія, країна із цілком стійкими демократичними порядками, продовжує лишатися однією з найбідніших і найменш розвинутих» [3, с.36].

Отже, наврад чи можна стверджувати, що демократизація є безпосереднім продуктом економічної модернізації. Практика свідчить, що вона може розгортатися і в економічно слабких країнах, хоча, можливо, високі показники в даному разі підвищують вірогідність успішного транзиту. В усякому разі, важко не погодитись із шойно згаданим автором, який зазначає, що з тези про взаємну обумовленість демократії і рівня економічної модернізації «фактично випливає, що всі намагання демократизувати суспільства без «належного» ступеня розвитку заздалегідь приречені на невдачу», і це «у певному сенсі обеззброює тих, хто не хоче пасивно чекати результатів «об'єктивної» суспільної еволюції» [3].

Нарешті, до передумов успішної демократизації прибічники структурного підходу відносять наявність у суспільстві культурних орієнтацій й установок, які забезпечували б лояльне ставлення до демократичних цінностей з боку народних мас. У найширшому сенсі тут мається на увазі поширеність серед громадян таких норм і понять політичного мислення, як плюралізм, довіра, визнання індивідуальних прав і свобод, політична коректність і толерантність. Водночас йдеться про відчуття власної політичної значущості, зорієнтованість на безпосередню участь у житті суспільства, громадянська активність, а в ідеалі – також і певні релігійні традиції [9].

Метою даної публікації є визначення ваги транзитології для теорії управління та вироблення ефективної державної політики, що досягається шляхом розв'язання наступних завдань: перше, – ознаявлення представників управлінської еліти та відповідної галузі знань з провідними ідеями західної та вітчизняної транзитології; друге, – аналіз політичної реформи, яка здійснюється в Україні, з позицій теорії транзитології.

Для аналізу державної політики у перехідний період та визначення транзитологічних ідей у цьому процесі неабияке місце належить культурно-цивілізаційному контексту. Тут доречно згадати, що демократія сучасного типу зароджувалася насамперед у протестантських країнах, її ж завоювання навіть цивілізаційно близькими католицькими країнами Європи було доволі тривалим і болісним процесом. Проте бар'єр так званого «культурного порогу», навіть якщо брати тільки релігійно-конфесійний критерій, не означає принципової неможливості переходу до демократії у

країнах не протестантського цивілізаційного кола*. Навпаки, цілий ряд дослідників сьогодні говорить про відсутність єдиного універсального рецепту демократії, розмаїття її структурних форм і можливих модифікацій, яке виникає внаслідок невпинної конвергенції старих традиційних і нових демократичних інститутів [10]. Більше того, практично загальноприйнятою стала теза про чергову «хвилю всесвітньої демократизації», яка триває з середини 70-х років.

Серед робіт, присвячених цій темі і ширше, – дослідженню зовнішніх аспектів переходу від авторитаризму до демократії, – вирізняються праці американського політолога С. Хантінгтона. Зокрема у своїй роботі «Третя хвиля» він стверджує, що перехідні процеси усередині окремих країн можна пояснити лише в контексті глобальних політичних змін, світових «хвиль демократизації». У ХХ ст. таких хвиль було три: пік першої з них прийшовся на завершальний етап Першої світової війни, який супроводжувався революціями, піднесенням національних рухів, колапсом чотирьох (Австро-Угорська, Німецька, Оттоманська і Російська) великих імперій, виникненням нових держав. Спад намітився у 30-ті роки і знаменувався зокрема встановленням авторитарних і фашистських режимів (Німеччина, Італія, СРСР та ін.). У 1922 р. у світі налічувалося 32 демократичні країни, але через двадцять років їх залишилося тільки 12.

Друга хвиля досягає свого піку після Другої світової війни, у 50-ті роки, але до початку 1970-х кількість демократичних та демократично орієнтованих держав знову зменшується. Починаючи з 1974 р. (дешо умовна межа – падіння салазарівської диктатури в Португалії) в рамках третьої хвилі більшість держав світу поступово переходять від авторитарного до демократичного правління (на 1997 рік – 117 країн) [11, с.3].

Поступова внутрішня демократизація, отже, здійснюється, за С. Хантінгтоном, під суттєвим впливом зовнішніх чинників. Але при цьому можливі три різних шляхи демократизації, що залежать уже від ендегенних (внутрішніх) чинників: 1) трансформація (transformation), при якій сильне урядове угруповання диктує опозиції умови пакту про демократизацію країни; 2) перегрупування, коли існує баланс сил між урядом і опозицією, у результаті якого заміна керівників відбувається шляхом переговорів і 3) заміна, у ході якої під тиском мас “знизу” опозиція змінює уряд [1].

Прибічники даного підходу – А. Пржеворський, А. Степан, Ф. Шміттер, Т. Карл, Г. О’Доннел, Х. Лінц, та ін. виходять з тієї точки зору, що ніякі об’єктивні соціальні, культурні, економічні чинники самі по собі в принципі не обумовлюють того, які конкретно політичні сили і фігури у тій чи іншій ситуації будуть відстоювати «старий» авторитарний режим,

---

* Зауважимо, до речі, що політична культура українців в історичній ретроспективі характеризується досить сильними демократичними (егалітарними) тенденціями. У цьому зв’язку можна згадати зокрема про досвід будівництва гетьмансько-козацької державності другої половини XVII ст., політичний проект (Конституція) Пилипа Орлика тощо.

або, навпаки, боротися за демократизацію. Між тим, для перебігу і результатів останньої значно важливішою є послідовність і взаємна обумовленість конкретних політичних рішень та дій, тактики тих акторів, що ініціюють і форсують демократизацію, взаємодія між ними і конкурентами, в процесі якої в результаті політичного торгу виробляються нові організаційні форми, інституції а, зрештою, і новий політичний устрій. Суб'єктивний вибір учасників політичної гри, а не «об'єктивні чинники» є визначальним для прибічників процедурного підходу, причому особливо підкреслюється, що дії цих учасників не обумовлені їхнім положенням у соціальній структурі.

Наприклад, А. Пржеворський у центр своєї концепції переходу до ринку і демократії ставить динаміку співвідношення соціальних і політичних сил, виділяючи на основі цього критерію дві основні фази: «лібералізацію» і «демократизацію». На першій фазі зміна співвідношення сил між правлячими й опозиційними групами пов'язана з посиленням тиску на першу «знизу» і розколом «зверху», і може привести або до репресій і посилення режиму і його авторитарних тенденцій, або, навпаки, послабити «старі» політичні інститути.

Друга фаза демократизації пов'язана вже з перебранням ініціативи реформаторами і досягненням компромісу з поміркованими силами правлячої еліти щодо конституювання основних демократичних інститутів, причому можливість такого пакту відкривається, як правило при перевазі сил опозиції і підтримці їхніх дій «знизу» [12]. А. Степан так визначає сутнісну різницю між цими двома фазами: «Демократизація припускає лібералізацію, але є більш широким і специфічно політичним поняттям. Демократизація припускає відкриту конкуренцію за право контролювати уряд, а це у свою чергу передбачає вільні вибори, у результаті яких визначається склад уряду. Лібералізація в основному відноситься до взаємин держави і громадянського суспільства. Демократизація в основному відноситься до взаємин між державою і політичним суспільством... Лібералізація не обов'язково припускає демократизацію» [13]. Так, лібералізація може виразитися, наприклад, у ослабленні цензури у ЗМІ і виникненні неконтрольованих урядом видань, більш ліберальному ставленні до діяльності незалежних робітничих і громадських організацій, відновленні деяких індивідуальних юридичних гарантій, звільненні політичних в'язнів, поверненні політичних біженців, реабілітації (і, навіть, глорифікації) дисидентів і, взагалі, терпимості у відношенні до політичної опозиції, але все це не є глибокими політико-інституціональними змінами і не означає встановлення демократичного режиму. Більше того, на цьому етапі правляча верхівка частіше за все контролює ситуацію достатньо, щоб згорнути лібералізацію у будь-який момент. Але якщо цього не відбувається, то далі поступово розгортається фаза демократизації. Узагалі ж «принципова схема» успішного транзиту виглядає тут приблизно так.

Намагаючись ефективніше протистояти консервативним силам режиму, реформатори, що у політичній системі посідають, як правило, центристські чи близькі до цього позиції, шукають підтримки своїм діям

ззовні – і апелюють до свідомості громадянського суспільства та опозиційних рухів. Балансуючи між адептами режиму і його радикальними опозиціонерами, реформатори-центристи протягом певного часу провадять політику дозованих реформ. Однак санкціонована ними легалізація радикальної опозиції як нового учасника політичного процесу, а також викликана цим мобілізація консерваторів неминуче веде до зростання політичної напруженості і загострення політичних конфліктів у суспільстві.

Для успішного продовження демократизації бажано, щоб на цьому етапі вихід з політичної кризи полягав не в повній перемозі однієї з сил над іншою чи іншими, а в оформленні між сторонами особливого роду «пакту» (чи серії пактів), що встановлює «правила гри» на наступних етапах демократизації і певні гарантії для тих, що програли. Далі відбуваються перші вільні так звані «установчі вибори», які у більшості випадків приводять до влади не центристську групу політиків, що починала реформи, а представників радикальної опозиції.

Дуже часто, однак, складне становище у країні змушує нову демократично обрану владу вдаватися до хворобливих економічних реформ, непопулярних кроків і негативна суспільна реакція на них приводить до влади в ході наступних демократичних виборів («виборів розчарування») уже не радикалів, а вихідців зі старих правлячих кіл, які, однак, далєбі не наляштовані на реванш і пряму реставрацію. Навпаки, за допомогою лише деякого відступу назад, вони фактично врівноважують нову політичну систему. В нових умовах подальша інституціоналізація демократичних процедур закладає необхідні основи для можливої (не більше, оскільки вона аж ніяк не гарантована) у майбутньому консолідації демократії. При цьому швидкість проходження фаз і вибір альтернативних шляхів переходу до демократії є у кожному конкретному випадку індивідуальними і, на думку А. Пржеворського, багато в чому обумовленими розміщенням і співвідношенням сил основних учасників політичного процесу. Більше того, змальована вище схема – не універсальна модель демократизації. Вона змодельована на основі конкретних емпіричних даних ряду успішних демократизацій південно-європейських і латиноамериканських політій.

Відомі транзитологи Ф. Шміттер і Г. О'Доннел пропонують виділити у процесі демократичного транзиту іще одну, третю фазу – ресоціалізацію, на якій відбувається освоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри, включення їх у нову політичну систему. Однією з головних умов переходу до демократичної системи, на їхню думку, є прийняття всіма ключовими політичними силами нових інституціональних механізмів, відповідно до яких влада окремих лідерів і конкретних елітних груп замінюється надперсональним пануванням офіційних процедур і конституційних норм [1].

Змальовані вище транзитологічні моделі і концепції мають ряд особливостей. По-перше, у них (на відміну від теорії модернізації зразка 50-60-х рр.) так чи інакше вказується на негарантованість демократизації, можливість недемократичної альтернативи розвитку, що зберігається на будь-якій фазі. По-друге, транзитологи доходять висновку, що запорукою

початку демократичного переходу є не стільки настрої у суспільстві, скільки відповідне рішення еліт. Нарешті, дуже важливою спільною рисою (можливо, недоліком) цих моделей є їхня не універсальність. Більша частина з них змальовує конкретний випадок демократизації у окремих країнах чи невеличкій групі країн. Крім того, названі концепції базовані на аналізі переважно латиноамериканських і південноєвропейських демократій, тож у них не враховано специфіку, зокрема, пострадянських країн. Між тим, наявний емпіричний матеріал щодо східноєвропейських і латиноамериканських моделей переходу від авторитарного до демократичного режиму свідчить, що вони мають цілий ряд унікальних рис. Наприклад, порівняльний аналіз латиноамериканських і південноєвропейських транзитів, здійснений В. Слізаровим, фіксує різницю між ними принаймні по трьох принципово важливих пунктах. У Латинській Америці процес демократизації здійснювався старими політичними акторами, в той час як у Східній Європі з'являлися нові, як правило, кооптовані з опозиційних сил громадянського суспільства. Для латиноамериканської моделі транзиту характерною є замкненість і консолідованість еліт на всіх фазах, для східноєвропейської – часткове оновлення останніх, а, отже, і незавершеність процесу їх консолідації. У латиноамериканському варіанті демократизація відбувалася в умовах політичної пасивності чи лояльності основних суспільних сил, у той час як у більшості країн Східної Європи ми стикаємося з широкими масовими рухами, політичною активністю суспільства [14, с.100-101].

Підсумуємо сказане. На сьогодні, на тлі постійно зростаючої поліваріантності транзитів, у методологічному арсеналі політологів немає синтетичної, узагальнюючої теорії, спираючись на яку можна було б «звести до спільного знаменника», задовільно пояснити і спрогнозувати будь-який демократичний перехід. Натомість, як було проілюстровано вище, панує плюралізм підходів, теоретичних розробок і моделей, які у більшості своїй не претендують на універсальність і скоріше доповнюють, аніж виключають одне одного. Можливо, цю природну для науки ситуацію обумовлює специфіка самої демократії як різновиду політико-інституціональної організації суспільства. Адже однією з її головних особливостей є (на відміну від авторитарних режимів) принципова лабільність та гнучкість інститутів і процедур, що дає деякі підстави розглядати навіть сучасну консолідовану демократію не як фіксовану політичну модель, а скоріше як процес постійної, дедалі глибшої демократизації, засіб для наближення до певного суспільного ідеалу.

З проведеного аналізу випливає, що центральним у транзитологічних концепціях є поняття «політичного переходу» (транзиту) до демократичних способів управління суспільством. Проте, як було доведено, сама парадигма транзитології вимагає більш-менш чіткого уявлення про те, що таке демократія у сучасному розумінні. Найбільш універсальним здається визначення демократії як «змагання, відкритого для участі».

Разом з тим, досвід численних варіантів демократизацій останніх десятиліть все гостріше ставить питання про саму можливість говорити

про єдиний рецепт демократичного суспільства і шляхів його досягнення в якісно різних соціально-політичних, економічних і культурно-цивілізаційних умовах. У цілому основним завданням транзитології є вирішення саме цих проблем.

Вирішальними передумовами успішного переходу до демократії є наявність відповідного рівня національної єдності при одночасному існуванні політичного суперництва основних соціальних сил. Одну із визначальних ролей у здійсненні цього процесу відіграє чинник національної єдності, особливо актуальний для українського політичного соціуму. Логіка переходу до демократії вибудовується від досягнення національної єдності через соціальне протиборство й історичні компроміси до закріплення нових правил гри і становлення інститутів демократичної держави.

Аналіз транзитологічної літератури показав, що структурний підхід обстоює імовірність встановлення і збереження демократії у безпосередню залежність від соціально-економічних та культурно-ціннісних характеристик суспільства: національної єдності, достатнього рівня соціально-економічного розвитку і культурно-цивілізаційного формату, який забезпечив би масове визнання демократичних принципів, повагу і довіру до них. При цьому суб'єктивні наміри і дії політичних акторів не є визначальними.

Що ж стосується процедурного підходу, то він виходить з положення, що ніякі соціальні, культурні, економічні чинники самі по собі не обумовлюють перебігу і результатів демократизації, для якої значно важливішою є послідовність і взаємна обумовленість конкретних політичних рішень та дій, тактики тих акторів, що ініціюють і форсують демократизацію, взаємодія між ними і конкурентами, в процесі якої в результаті політичного торгу виробляються нові організаційні форми, інституції а, зрештою, і новий політичний устрій. Суб'єктивний вибір учасників політичної гри, а не «об'єктивні чинники» є визначальним для прибічників процедурного підходу, причому особливо підкреслюється, що дії цих учасників не обумовлені їхнім положенням у соціальній структурі.

Таким чином, державна політика щодо реалізації стратегії реформування буде ефективнішою, якщо серед іншого вона спиратиметься і на результати транзитологічних студій, на базі яких здійснено певний синтез політичних трансформацій як минулого, так і сучасності. При цьому доцільно враховувати як надбання структурного, так і процедурного підходів, адаптуючи їх до умов національного політичного контексту.

Список літератури: 1. Дегтярєв А. Основы политической теории. М., 1998. 2. Токвиль А. Старый порядок и революция. М., 1997. 3. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Политические исследования. 1996. № 5. 4. Rustow, Dankwart. Transitions to Democracy. Comparative Politics (no. 2). Sakwa, Richard. 1996. Russian Politics and Society. London: Routledge, 1970. Цит. за: Мельвил А. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты). М., 1999. 5. Linz, Juan J. and Stepan, Alfred. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. 6. Lipset, Seymour M.

Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. American Political Science Review. 1959. №. 53. 7. Липсет С.М., Кен-Рюн С., Торрес Д. Сравнительный анализ социальных условий, необходимых для становления демократии // Международный журнал социальных наук. 1993. № 3. 8. Maravall, Jose Maria. Regimes, Politics, and Markets. Democratization and Economic Change in Southern and Eastern Europe. New York: Oxford University Press. 1997; Przeworski, Adam and Limongi, Fernando. Modernization, Theories and Facts. World Politics. 1997. (January). 9. Almond, Gabriel A. and Verba, Sidney. The Civic Culture Revisited: An Analytical Study. Boston: Little, Brown, 1980; Dahl, Robert A. Democracy and Its Critics. New Haven: Yale University Press, 1989. 10. Стратегії розвитку України: теорія і практика : Монографія / За ред. О.С. Власюка. К., 2002. 11. Мельвиль А. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты). М., 1999. 12. Przeworski A. Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. Cambridge, 1991. Ch. 2. 13. Stepan, A. Democratizing Brazil. Problems of Transition and Consolidation. New York – Oxford: Oxford University Press, 1989. р.IX. Цит. за: Мельвиль А. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты). М., 1999. 14. Елизаров В. От авторитаризма к демократии: две модели // Pro et contra. 1998. №3.

Надійшла до редколегії 01.04.03